

Přírodní filosofie Tommasa Campanelly

Petr Pavlas, Katedra filozofie FF ZČU v Plzni

Abstrakt: Článek se soustředí na téma, jemuž dosud mezi českými badateli nebyla věnována patřičná pozornost. Uvádí do českého prostředí přírodní filosofii Tommasa Campanelly OP (1568–1639), přičemž se zaměřuje na jeho kosmologii, astrologii, magii, medicínu a prorocké vize. Jsou zdůrazněny některé z jeho antiaristotelských tezí a v neposlední řadě je poukázáno na zajímavé paralely, analogie a průniky se staršími autory (Dante, Ficino...) i současníky (Komenský, Galileo...). Závěrečné tvrzení, že Campanella nepatří k průkopníkům moderní vědy, ale spíše k starší renesanční hermeticko-magicko-platónské tradici, by nemělo zastínit literární a rétorickou kvalitu jeho spisů, především jeho metaforiku a obraznost.

Abstract: The article concentrates on the theme that has been so far neglected by Czech scholars. It outlines the natural philosophy of Tommaso Campanella OP (1568–1639) with focus on his cosmology, astrology, magic, medicine and prophetic visions. Some of his anti-aristotelian theses are emphasized and – last but not least – some parallels, analogies and intersections with either earlier (Dante, Ficino...) or contemporary (Comenius, Galileo...) thinkers are pointed out. The conclusion, that Campanella does not belong to proponents of the modern science but rather to the older Renaissance hermetic-magic-neoplatonic tradition, should not overshadow the literary and rhetorical quality of his works, above all his use of metaphors and his poetic imagery.

Klíčová slova: Campanella, renesance, přírodní filosofie, kosmologie, astrologie, magie, medicína, prorockví, panpsychismus

Keywords: Campanella, Renaissance, natural philosophy, cosmology, astrology, magic, medicine, prophecy, panpsychism

1. Úvod

Určit jednotlivé fáze dějin filosofie a vědy „správně“ či „pravdivě“ je sice *sensu stricto* nemožné, přesto se bez určité periodizace, která by byla v odborných kruzích všeobecně

sdílená, nelze obejít.¹ Otázka, kam řadit filosofii italského heterodoxního dominikána Tommasa Campanelly (1568–1639), je však na první pohled problematická. Považovat jeho filosofii za raně moderní je zavádějící, neboť tato se svou podstatou zcela míjí s matematickými, analytickými a klasifikačními ambicemi vznikající galileovsko-karteziánské vědy.

Mluvit o Campanellovi jako o barokním mysliteli je rovněž problematické, neboť pojem baroka je ve filosofii asociován nejen s protireformací, s níž spojovat Campanellu bezesporu lze, ale také s druhou scholastikou a obrodou aristotelismu, což je hnutí Campanellovi bytostně cizí. Zařadit jej do renesance, kam svým myšlením bezesporu patří, znamená prodloužit renesanci do 17. století. Tato třetí možnost se přirozeně nabízí, avšak skýtá v sobě riziko, že budeme-li tento princip aplikovat často a nestřídmě, prodloužíme renesanci až do století jednadvacátého.

Jako nejpříjemnější se snad jeví klasifikovat Campanellu jako filosofa pozdní renesance. Tento italský myslitel – ve své vlasti považovaný za nejvýjimečnějšího filosofa mezi Ficinem a Vicem – stojí, jak si všiml John Headley, v anglofonním světě pro svou obtížnou zařaditelnost spíše na okraji zájmu.² Nejinak tomu je v prostředí česky mluvícím, kde důkladné zpracování Campanellovy filosofie chybí zcela. Pomineme-li trojí vydání překladu jeho známé utopie *Civitas solis* (včetně komentářů, předmluv a doslovů), několik poznámek Jana Patočky k vlivu Campanelly na Komenského a dva další do češtiny přeložené sekundární texty,³ česky psanou literaturu na toto téma postrádáme.

Předložená studie – která za mnohé vděčí výsledkům výzkumu současných campanellovských badatelů, jako jsou Germana Ernst či John Headley – nemá ambice přinést zásadní nové objevy či převratné interpretace. Chce však alespoň zčásti přispět k zaplnění uvedené mezery v českém prostředí: chce Campanellovu filosofii – konkrétně jeho přírodní filosofii – do českého prostředí uvést. V jednotlivých případech si pak všímá zvláště implicitní i explicitní kritiky filosofie Aristotela, který například ve své *Metafyzice* podle Campanelly „*tot impietates et deliria scribit, quot propositiones scribit*“.⁴

2. Kosmologie

Campanellova kosmologie je založena z velké části na přírodní filosofii Bernardina Telesia (1509–1588). Teplo (*calor*) a chlad (*frigus*) – dva antagonistické, aktivní a nehmotné principy – působí podle Campanelly na inertní a zcela pasivní hmotu, která má potenciál být těmito

¹ Studie vznikla za finanční podpory vnitřního grantového systému Západočeské univerzity v Plzni, projekt SGS-2013-038 s názvem *Contra Aristotelem: staré a nové vědění na úsvitu raného novověku*.

² Srv. Headley, J. M. *Tommaso Campanella and the Transformation of the World*. Princeton: Princeton University Press, 1997, s. xxii.

³ Viz Campanella, T. *Sluneční stát*. Praha: Jan Laichter, 1934; Campanella, T. *Sluneční stát*. Praha: Rovnost, 1951; Campanella, T. *Sluneční stát*. Praha: Mladá Fronta, 1979; Patočka, J. *Komeniologické studie III*. Praha: OIKOYMENH, 2003, s. 584–587; Granada, M. A., *Obraz kosmu: nové představy, nové vize*. In: Hankins, J. (ed.). *Renesanční filosofie*. Praha: OIKOYMENH, 2011, s. 355–375; Yatesová, F. *Giordano Bruno a hermetická tradice*. Praha: Vyšehrad, 2009, s. 346–381.

⁴ Campanella, T. *Metaphysica*. Torino: Bottega d'Erasmus, 1961, Pars I, s. 5.

principy tvarována. Sídlem tepla je hvězdné nebe a hlavně jeho „požehnaný král“⁵ Slunce, sídlem chladu pak Země. Podstatou nebe je u Campanelly – podobně jako u Paracelsa (1493–1541) – oheň. Jedná se o tentýž oheň, jako je oheň pozemský. Campanella jej však nechápe jako živel v klasickém smyslu, neboť aristotelskou nauku o čtyřech živlech jakožto principech sublunárního světa kritizuje. Paralelu ke Campanellově pojetí nalezneme u Girolama Cardana (1501–1576), který snížil počet živelů na tři: oheň z výčtu živelů odstranil.⁶ Oheň za živel nepovažují ani Francesco Patrizi (1529–1597) a v návaznosti na něj Jan Jessenius (1566–1621), přičemž oba, stejně jako Campanella, považují planety za ohnivé objekty.⁷

Teplu je principem přirozeného samopohybu nebeských těles. Campanella se v tomto ohledu vymezuje vůči scholastikům, kteří považovali za principy pohybu nebeských těles hybné inteligence, anděly. Veškerý pohyb pozemský i nebeský je totiž podle Campanelly způsobován teplem a jeho větším či menším množstvím. Teplu tedy nevzniká třením, což byla Aristotelova teze, ale naopak tření jako pohyb *sui generis* vzniká teplem. Pohyb je úkon tepla, nikoli tepla úkon pohybu. Právě zásadní fyzikální role, kterou Campanella teplu jakožto zdroji veškerého pohybu přisuzuje, mu umožňuje eliminovat nebeské sféry i jakékoli jiné vesmírné hnací síly. Z dnešního hlediska se může jevit poněkud zvláštní, že toto elegantní naturalistické vysvětlení Campanella doplňuje angelologií. Ohnivé nebe a hvězdy jsou zároveň sídlem nebeských duchů – andělů, „*qui morantur in stellis, vivis domiciliis ipsorum*“.⁸

⁵ Campanella, T. *Selected Philosophical Poems of Tommaso Campanella: A Bilingual Edition*. Chicago–London: The University of Chicago Press, 2011, s. 186. Dostupné z WWW: <<http://books.google.cz/books?id=gg7nHUNGeoC&printsec=frontcover&dq=isbn:0226092054&hl=cs&sa=X&ei=ax2fUsDZMIO9yGPXxYHYAg&ved=0CDIQ6AEwAA#v=onepage&q&f=false>>.

⁶ Cardanus, H. *De Propria Vita Liber*. Amstelredami: Apud Joannem Ravesteinium, 1654, s. 167. Dostupné z WWW:

<<http://books.google.de/books?id=blA9AAAACAAJ&printsec=frontcover&hl=cs#v=onepage&q&f=false>>.

⁷ Nejeschleba, T. *Jan Jessenius v kontextu renesanční filosofie*. Praha: Vyšehrad, 2008, s. 94. Tomáš Nejeschleba tvrdí, že paracelsovskou představu nebes složených z ohně přejímá i Tycho Brahe. (Nejeschleba, T. *Jan Jessenius v kontextu renesanční filosofie*, s. 132.) Kenneth J. Howell však dochází na základě svého zkoumání k závěru, že při výměně názorů mezi Casparem Peucerem a Tychonem Brahe „Peucer nepochopil Tychonovu pozici, když mu připisoval paracelsovský náhled na nebe jakožto ohnivou substanci. Tycho nepřipouštěl v nebi žádnou elementární substanci.“ (Howell, K. J. *God's Two Books: Copernican Cosmology and Biblical Interpretation in Early Modern Science*. Notre Dame, Indiana: University of Notre Dame Press, 2002, s. 105.) Howell dokládá své tvrzení Tychonovou korespondencí. V dopise Peucerovi z 13. září 1588 se píše o tekuté nebeské látce, jež je zároveň jemnější než jakýkoli vzduch: „*Nihil igitur obstabit vel e sacris Bibliis vel Philosophorum decretis, quin coeli materiam liquidissimam et omni aere tenuiorem subtilioremque certo statuamus*.“ (Brahe, T. *Opera Omnia: Tomus VII*. Hauniae: In Libraria Gyldendaliana, 1924, s. 135. Dostupné z WWW: <<https://archive.org/details/operaomniaedit07brahuoft>>.) V dopise Christophu Rothmannovi ze 17. srpna téhož roku pak Tycho tvrdí o nebi, že se sestává „*e liquidissima, rarissima, et subtilissima substantia*“: (Brahe, T. *Opera Omnia: Tomus VI*. Hauniae: In Libraria Gyldendaliana, 1919, s. 140. Dostupné z WWW: <<https://archive.org/details/operaomniaedit06brahuoft>>.)

⁸ Campanella, T. *Civitas solis poetica: idea reipublicae philosophicae*. Ultraiecti: Apud Ioannem à Waesberge, 1643, s. 83. Dostupné z WWW:

<http://books.google.de/books?id=81tZ03ssUQUC&printsec=frontcover&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false>.

Česky viz Campanella, T. *Sluneční stát*, 1934, s. 47. Srv. Ernst, G. *Tommaso Campanella: The Book and the Body of Nature*. Dordrecht–Heidelberg–London–New York: Springer, 2010, s. 17 a 111. Dostupné z WWW: <<http://books.google.de/books?id=IFhnDDX6oU8C&printsec=frontcover&hl=cs#v=onepage&q&f=false>>. Srv. také Walker, D. P. *Spiritual and Demonic Magic from Ficino to Campanella*. University Park, Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press, 2000, s. 226.

Campanella je znám svým panspsychismem, který má hlavní zdroj v platonismu, novoplatonismu a zvláště u Marsilia Ficina (1433–1499), jehož ve svých dílech Campanella nezřídka cituje. Světová duše (*anima mundi*) je v Campanellově raném díle *Philosophia sensibus demonstrata* charakterizována jako zdroj živého a oživujícího ducha (*spiritus animalis*), který je zároveň ohněm: „*Conclude ab anima mundi semper animalem quendam spiritum [...] pullulare, ignemque hunc esse [...]*“.⁹ Duch (*spiritus*) je však povahy tělesné, proto jej nelze ztotožnit s metafyzickým a nehmotným teplem. V italsky psané práci *Epilogo magno* Campanella podotýká, že duch je zvláštní stupeň uměnění nebeského tepla.¹⁰ Zjednodušeně lze ducha charakterizovat jako horkou a jemnou látku, jejímž prostřednictvím je celý svět oživován.

Méně známé (ale mnohem výstižnější) označení Campanellovy kosmologie je pansensismus. Vedle světové duše a živého ducha je totiž základní vlastností celého vesmíru smysl (*sensus*). Že zvířata vnímají (tj. mají *sensus*), o tom nemůže být pochyb, neboť nám to potvrzuje svědectví všech lidí. Podle Campanelly však vnímají také elementy (*elementa*),¹¹ které jsou jejich příčinami, protože vnímání nemůže vzniknout *ex nihilo*. V díle *De sensu rerum et magia* je vyvrácen názor, že „*ex non sentientibus rebus, res sensitivae oriri possunt*“,¹² a také podobný omyl atomistů a epikurejců, že „*ex non ridentibus (inquit) elementis, neque plangentibus nascentur homines ridentes, ac plangentes*“.¹³ I v elementech se podle Campanelly nacházejí smích a pláč, ale nejsou v nich obsaženy stejným způsobem jako v lidech. Za elementy Campanella považuje teplo a chlad. Jejich střetávání se děje tak, že sluneční teplo působí na pozemskou látku a hnete ji v souladu s božím záměrem.

Smysl Campanella definuje především jako trpnost (*passio*) a změnu (*alteratio*). Cokoli vnímá, trpí změnu. Ta může být nepříjemná a provázená bolestí, pokud jde proti zachování dané věci, anebo příjemná a provázená slastí, pokud je jejím zachování ku prospěchu. Trpný vnímající nepřijímá formu vnímané věci (*informatio*), jak tvrdil Aristoteles, neboť tím by byla zničena jeho vlastní forma. Namísto toho podstupuje dílčí změnu (*immutatio*), která mu umožňuje vyhodnotit podstatu vnímaného.¹⁴

Při procesu vnímání se duch každé věci „dotýká“ vnější reality, a protože duch je všudypřítomný, je vnímání v různém stupni a módu vlastní všem věcem. Nejtvrďší věci (kameny, kosti) vnímají málo, rostliny vnímají podobně jako tělo (*caro*), tekutiny a vzduch mají ještě rozvinutější vnímání podobné tomu, jaké má duch živočichů. Nejvnímavější ze

⁹ Campanella, T. *Philosophia sensibus demonstrata*. Napoli: Vivarium, 1992, s. 323. Dostupné z WWW: <<http://bivio.filosofia.sns.it/bvWorkTOC.php?authorSign=CampanellaTommaso&titleSign=PhilosophiaSensibusDemonstrata>>.

¹⁰ Srv. Ernst, G., *Tommaso Campanella: The Book and the Body of Nature*, s. 49.

¹¹ Slovo *elementa* je překládáno jako „elementy“, nikoli jako „živly“, aby nedošlo k záměně s aristotelskou koncepcí živlů.

¹² Campanella, T. *De Sensu Rerum et Magia, Libri Quatuor*. Francofurti: Apud Egenolphum Emmelium, Impensis Godefridi Tampachii, 1620, s. 2. Dostupné z WWW: <http://books.google.de/books?id=Gtsue0HqUzAC&printsec=frontcover&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false>.

¹³ Campanella, T., *De Sensu Rerum et Magia, Libri Quatuor*, s. 6.

¹⁴ Campanella, T., *De Sensu Rerum et Magia, Libri Quatuor*, s. 11.

všech je však teplo a světlo.¹⁵ Celý svět ve větší či menší míře vnímá: „*Omnia ergo sentiunt: alias mundus esset chaos.*“¹⁶

Co se Campanellova pojetí prostoru týče, je do velké míry telesiónské. Telesio – o němž Paul Oskar Kristeller píše, že jeho „postulát prázdného prostoru byl v určitém smyslu návratem ke stanovisku starověkých atomistů, které se Aristotelés snažil vyvrátit“ – předjímá svým způsobem Newtonovu koncepci absolutního prostoru.¹⁷ Také podle Campanelly je prostor (*spatium*) základem bytí (*basis entitatis*). Neexistuje-li dokonce dříve než samotný čas, pak alespoň dříve než příroda. Prázdnost však neexistuje přirozeně a lze jej dosáhnout pouze násilím. Prostor touží po umístění; věci se děsí vakua, radují se z jeho vyplnění a ze vzájemného kontaktu.¹⁸

Prostor je dle Campanelly obrovský, téměř nekonečný. Nasnadě je proto otázka: věřil Campanella, podobně jako Giordano Bruno (1548–1600), v existenci jiných obydlených světů ve vesmíru? K uvažování nad touto otázkou jej přivedlo setkání s filosofem Nicolou Antoniem Stigliolou (1546–1623), zastáncem Koperníkovy a Brunovy kosmologie. V díle *Metaphysica*, což je Campanellovo *opus magnum*, je tato myšlenka odmítnuta ve prospěch ohnivě povahy nebe a hvězd, jež jsou sídly andělů.¹⁹ Problém existence jiných světů je však diskutován také v díle *Apologia pro Galileo*, kde již Campanella možnost existence jiných světů připouští, nebo přinejmenším zdůvodňuje, proč tento názor není herezí. Jde totiž o fyzikální problém: není to učení *contra Scripturam*, ale pouze *contra Aristotelem*.²⁰ Proti Písmu by bylo démokritovské tvrzení o mnoha světech náhodně roztroušených v nekonečném prostoru; koncepce soustavy systémů tvořící jediný (Bohem stvořený) celek však protikřesťanská není. V díle *De sensu rerum et magia* pak Frances Yates nachází pasáž, ve které „potkáváme něco velice podobného Brunovu skoku za okraj světa do nekonečna, kde se nachází bezpočet jiných světů.“²¹ Z výše uvedeného by mělo být zřejmé, že Campanella se k otázce mnohosti světů nestaví jednoznačně.

Jaký je Campanellův postoj k heliocentrismu? Headley uvádí (vedle Campanellových prorockých priorit, o kterých bude řeč v následující kapitole) tři základní důvody, proč se Campanella neztotožňuje s kopernikanismem: (1) telesiónský s jeho ontologickým rozlišením mezi slunečním teplem a pozemským chladem; (2) víru, že se Slunce přibližuje Zemi, kterou nakonec v apokalyptickém *conflagratio mundi* pohltí a spálí; (3) přesvědčení o konci či transformaci světa, které je v opozici nejen vůči stabilizující aristotelské nauce o věčnosti světa, ale i vůči jakékoli jiné soustavě předpokládající trvalé zákony. Campanella je podle

¹⁵ Campanella, T., *De Sensu Rerum et Magia, Libri Quatuor*, s. 93–94.

¹⁶ Campanella, T., *De Sensu Rerum et Magia, Libri Quatuor*, s. 15.

¹⁷ Kristeller, P. O. *Osm filosofů italské renesance*. Praha: Vyšehrad, 2007, s. 107–108.

¹⁸ Campanella, T., *De Sensu Rerum et Magia, Libri Quatuor*, s. 40–42.

¹⁹ Campanella, T., *Metaphysica*, Pars III, s. 52.

²⁰ Campanella, T. *Apologia pro Galileo, Mathematico Florentino*. Francofurti: Impensis Godefridi Tampachii, Typis Erasmi Kempfferi, 1622, s. 50–52. Dostupné z WWW:

<http://books.google.de/books?id=Plg_AAAAcAAJ&printsec=frontcover&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false>.

²¹ Yatesová, F. *Giordano Bruno a hermetická tradice*. Praha: Vyšehrad, 2009, s. 367. Autorka cituje z italského vydání. Pro příslušnou pasáž v latinském vydání viz Campanella, T., *De Sensu Rerum et Magia, Libri Quatuor*, s. 145–146: „*Ecce quando homo meditatur, extendit cogitationes suas supra solem, et deinde superius, et deinde extra coelum vagatur, et tandem infinitos extra mundos intelligit [...]*.“

Headleyho astronomickým agnostikem: brání svět před jakýmkoli fixním *ordo*, který by odporoval jeho prorocké, eschatologické vizi.²² Anomálie a nové astronomické objevy pro něj byly důvodem radosti z toho důvodu, že je považoval za předzvěst parusie. Byly rovněž dokladem toho, že *machina mundi* nefunguje zcela pravidelně (jako mechanické hodiny, které nepotřebují Boží intervenci), nýbrž je zpomalována a zrychlována, a to zcela *ad nutum Dei*.²³ Campanella tedy nebyl deistou, jak se někdy tvrdí, ale spíše teologickým voluntaristou.

3. Astrologie a proroctví

Campanella se považoval za proroka a vše nasvědčuje tomu, že ze setkání s obskurním rabínem Abrahamem, který mu předpovídal, že se jednoho dne stane světovým monarchou,²⁴ si odnesl silný mesiášský komplex. To byl také jeden z důvodů, proč strávil více než 27 let svého života po italských žalářích. Poté, co se v roce 1599 stal duchovním vůdcem neúspěšného kalábrijského povstání proti španělské nadvládě, mu hrozil rozsudek smrti, který byl po jeho úspěšné simulaci šílenství změněn na doživotní vězení.²⁵ Roku 1626 byl Campanella propuštěn, aby pak poslední léta svého života prožil ve Francii pod ochrannou rukou kardinála Richelieu.²⁶ V Campanellově získání přízně u papeže Urbana VIII. (a později i u francouzského dvora) hrála velkou roli jeho pověst coby výjimečného astrologa.

V mládí měl Campanella k astrologii averzi. Jak se však domnívá Germana Ernst, Campanella v díle *Philosophia sensibus demonstrata* nevystupuje ani tak v roli protivníka astrologie, jako spíše v úloze telesiánského reformátora. Znal slavné *Disputationes adversus astrologiam divinatricem* Pica della Mirandola (1463–1494), se kterými se v mládí víceméně ztotožnil, stejně jako s astrologickými názory Pliniovými a Plótínovými. Rozhodně odmítl astrologický determinismus a byl přesvědčen o tom, že osud není nevyhnutelný a může být změněn.²⁷ K tomu se přihlásil i v díle *Civitas solis*: obecné příčiny, jimiž jsou hvězdy a nebeské objekty, působí podle něj na svobodnou vůli vždy jen *indirecte et per accidens*.²⁸ V díle *Astrologicorum Libri VII* Campanella tvrdil totéž s odvoláním na nauky Alberta

²² Headley, J. M., *Tommaso Campanella and the Transformation of the World*, s. 82–83. Ani Solariáni, jejichž prostřednictvím Campanella v díle *Civitas solis* tlumočí své vlastní astronomické názory, si v otázce heliocentrismu nejsou jisti. ^{Srv.} Campanella, T., *Civitas solis poetica: idea reipublicae philosophicae*, s. 81–82. Česky viz Campanella, T., *Sluneční stát*, 1934, s. 46–47. Srov také Yatesová, F., *Giordano Bruno a hermetická tradice*, s. 357.

²³ Campanella, T. *Articuli Prophetales*. Firenze: La Nuova Italia, 1977, s. 47. Srv. Campanella, T., *Articuli Prophetales*, s. 55: „*Non movetur coelum iuxta nostras mensuras semper hucusque delusas et deceptas, sed ad mensuras divinae providentiae [...]*.“ Spojení „*ad Dei nutum*“ používá Campanella pro astronomické nepravidelnosti častěji. Viz Campanella, T. *Astrologicorum Libri VII*. Francofurti, 1630, s. 8. Dostupné z WWW:

<http://books.google.de/books?id=8oKXx1LzPigC&printsec=frontcover&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false>.

²⁴ Headley, J. M., *Tommaso Campanella and the Transformation of the World*, s. 18–19.

²⁵ Pravost Campanellova šílenství měl prověřit ordál „vigilie“, který spočíval v nepřetržitém šestatřicetihodinovém mučení. Po absolvování tohoto martyria byl odbojný dominikán shledán duševně chorým, a tedy neschopným litości nad svými činy. Proto nemohl být popraven.

²⁶ Ke Campanellově biografii podrobněji viz Headley, J. M., *Tommaso Campanella and the Transformation of the World*; Ernst, G., *Tommaso Campanella: The Book and the Body of Nature*.

²⁷ Ernst, G., *Tommaso Campanella: The Book and the Body of Nature*, s. 11.

²⁸ Campanella, T., *Civitas solis poetica: idea reipublicae philosophicae*, s. 97. Česky viz Campanella, T., *Sluneční stát*, 1934, s. 56.

Velikého (?–1280), Tomáše Akvinského (1225–1274) „*et subtilissimorum Theologorum*“.²⁹ Nepřímý a akcidentální vliv znamená, že hvězdným vlivům podléhá pouze duch (*spiritus animalis*). Jak si však všimá Daniel Walker, Campanellův tělesný duch vykonává i funkce vnímání, vědění a toužení. Je tedy jen málo odlišný od duše (*anima*) či mysli (*mens*), která je nesmrtelná a vlitá Bohem (*infusa a Deo*). Astrální vlivy na ducha mohou tedy silně ovlivnit povahu mysli, a dokonce i svatost člověka.³⁰

I v době, kdy byl již Campanella uznávaným astrologem, upozorňoval na to, že astrologie musí být usměřňována rozumem a člověk si musí být vědom, že prvotní příčinou všeho je Bůh. Nesmí přeceňovat sekundární a instrumentální příčiny.³¹ Podobně rezervovaný postoj zaujímal i jiný, Campanellou v mnohém silně inspirovaný myslitel, totiž Jan Amos Komenský (1592–1670), jenž považoval vliv nebeských těles za pouze vzdálenou příčinu (*causa remota*) pozemských dějů.³² Proto podle Komenského někteří soudí, že astrologové jsou špatní přírodní filosofové, neboť si nevěšují nejbližších příčin (*causae proximae*), a také špatní křesťané, neboť zapomínají na prvotní příčinu všeho dění – na Boha. Komenský rovněž kritizuje astrologický determinismus a představu, že osudy křesťanů jsou řízeny hvězdami, pokládá za nedůstojnou.³³

Avšak vraťme se zpět ke Campanellovi. Nesmírný vliv na jeho vztah k astrologii mělo setkání s bratry della Portovými v Neapoli. Astrologickou kompetenci a schopnost vytvářet individuální horoskopy nabyt Campanella od nejstaršího z bratrů Giana Vincenza. Od jeho mladšího a slavnějšího bratra Giambattisty (1535–1615) získal vhlad do magie.³⁴ Právě spojení astrologie, magie a prorockého charismatu se u Campanelly ukázalo být osudovým, neboť podnítilo jeho milenaristické vize. Snaha o uspíšení příchodu milénia prostřednictvím organizace kalábrijského spiknutí proti Španělům byla příčinou jeho uvěznění a mučení.

„Budou znamení na slunci, měsíci a hvězdách,“ řekl podle evangelia Ježíš apoštolům (L 21:25),³⁵ když po něm chtěli uvést příznaky konce světa. Campanella tato slova aktualizoval v díle *Articuli Prophetales*, když uvažoval o objevení nové hvězdy roku 1572 a komety roku 1577. Na pomoc si vzal proroctví Sibyl a dalších autorit, která podle něj naznačovala, že *universi reformatio et mutatio et finis* je nablízku.³⁶ Campanella si přirozeně nebyl jist, kdy konec světa přijde, nicméně nabádal s pomocí citátů z Písma k bdělosti, jinak Pán přijde, „jako přichází zloděj“ (Zj 3:3).³⁷ Jiným znamením konce světa byl již výše zmíněný „*continuus Solis descensus ad terram*“. Slunce předbíhá rovnodennosti a slunovraty, opisuje

²⁹ Campanella, T., *Astrologicorum Libri VII*, s. 4.

³⁰ Walker, D. P., *Spiritual and Demonic Magic from Ficino to Campanella*, s. 216. Srv. Campanella, T., *Astrologicorum Libri VII*, s. 5.

³¹ Ernst, G., *Tommaso Campanella: The Book and the Body of Nature*, s. 176.

³² Přestože Campanellův vliv na Komenského je nepopíratelný, v tomto konkrétním případě je zřejmě použita terminologie Tychona Brahe. (Srv. Nejeschleba, T., *Jan Jessenius v kontextu renesanční filosofie*, s. 132.)

³³ Komenský, J. A. *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica: Tomus I*. Pragae: Academia, 1966, s. 438–439. Česky viz Komenský, J. A. *Obecná porada o nápravě věcí lidských: II. svazek*. Praha: Svoboda, 1992, s. 34.

³⁴ Ernst, G., *Tommaso Campanella: The Book and the Body of Nature*, s. 18–19.

³⁵ Veškeré biblické citace jsou převzaty z Českého ekumenického překladu.

³⁶ Campanella, T., *Articuli Prophetales*, s. 75–79.

³⁷ Srv. 1Te 5:2–5; Campanella, T., *Articuli Prophetales*, s. 64; Campanella, T., *Civitas solis poetica: idea reipublicae philosophicae*, s. 82; Campanella, T., *Apologia pro Galileo, Mathematico Florentino*, s. 17.

tedy stále užší kruhy kolem Země, „*quia continuo telluri fit propinquior*“.³⁸ *Apologia pro Galileo* hovoří o změnách excentricit, rovníčností, apogeí a sklonu ekliptiky. Tyto změny sice začaly již při prvním příchodu Krista, pozorovány jsou však nyní.³⁹

Přelomovým rokem měl být nejen pro Campanellu rok 1600,⁴⁰ kdy měla nastat *mutatio* astrologická, astronomická i politická: mělo jít o jakousi předeheru nebeského Jeruzaléma na Zemi. V nastalé proměněné Církvi bude Kristus s apoštolů vládnout „nikoli viditelně, ale způsobem neviditelným, díky zachování jejich nauk.“⁴¹ Campanella chápe eschatologické skutečnosti doslovně, ne pouze anagogicky, a dovolává se některých církevních Otců, Danta Alighieriho (1265–1321), Francesca Petrarce (1304–1374) i svého staršího krajana, Kalábrijce Jáchyma z Fiore (1135–1202).⁴²

Univerzální božský jazyk, tj. dešifrovatelná nebeská znamení, se tedy v Campanellově pojetí velmi dobře doplňuje s proroctvími, aniž by však tímto způsobem měla být vytěsněna a nahrazena naturalistická vysvětlení nebeských jevů. Pouze naturalistické vysvětlení samotného fenoménu proroctví Campanella odmítá. Pravá proroctví totiž podle něj – a tím opět oponuje Aristotelovi – nejsou redukovatelná na záchvat melancholie a nahromadění černé žluči (*atra bilis*), nýbrž jsou způsobena božskou inspirací.⁴³

Co se týče speciálních, neastrologických věšteckých nauk, Campanella k nim po vydání buly *Inscrutabilis* papežem Urbanem VIII. roku 1631 zaujímá velmi obezřetný postoj. Odmítá geomantii, aeromantii, hydromantii a pyromantii. Pouze k chiromantii, tedy věštění z dlaní a chodidel, zaujímá pozitivní vztah, neboť tato se omezuje na „pozorování fyzických znaků a vyjadřování názorů na charakterové tendence a aspekty, aniž by se o budoucích událostech odvážila vyslovit definitivně.“⁴⁴ O chiromantii napsal Campanella na sklonku života na přání kardinála Richelieu krátké (nepublikované) pojednání, které pojmenoval *Chiroscopia*.

4. Magie

Tématem, které se u Campanelly úzce prolíná s astrologií, je magie. Campanella, který se ve svém mládí věnoval i nebezpečné démonické magii (nad čímž později vyjádřil lítost), byl ve svém pozdějším období horlivým zastáncem přirozené magie (*magia naturalis*), využívající vztahy sympatie a antipatie nejen mezi nebeskými a pozemskými objekty (pak mluvíme o astrologické magii), ale také mezi pozemskými objekty navzájem. Campanellu lze označit za typického renesančního mága ficinovského ražení.

³⁸ Campanella, T., *Astrologorum Libri VII*, s. 69.

³⁹ Campanella, T., *Apologia pro Galileo, Mathematico Florentino*, s. 17.

⁴⁰ Očekávání velké změny na základě astrologických událostí bylo na sklonku 16. a počátku 17. století široce rozšířené. Johannes Kepler očekával s rokem 1600 příchod osmého věku, který bude trvat do roku 2400. Tommaso Campanella v *Articuli Prophetales* psal o posunu od konjunkce planet ve znamení ryb, raka a štíra (vodnatý trigon) do konjunkce berana, lva a střelce (ohnivý trigon). Tím začne nová osmisetletá epocha světových dějin. (Srv. Headley, J. M., *Tommaso Campanella and the Transformation of the World*, s. 68.)

⁴¹ Ernst, G., *Tommaso Campanella: The Book and the Body of Nature*, s. 86.

⁴² Headley, J. M., *Tommaso Campanella and the Transformation of the World*, s. 39–40.

⁴³ Campanella, T. *Medicinalium, iuxta propria principia, Libri Septem*. Lugduni: Ex Officina Ioannis Pillehotte, Sumptibus Ioannis Caffin, et Francisci Plaignard, 1635, s. 338–339. Dostupné z WWW: <http://books.google.de/books?id=q0FWAAAAYAAJ&printsec=frontcover&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false>.

⁴⁴ Ernst, G., *Tommaso Campanella: The Book and the Body of Nature*, s. 262–263.

Věnujme se nejprve Campanellově astrologické magii, k jejíž obraně, jak ukázal Daniel Walker, Campanella ještě více než Ficino využil autority Tomáše Akvinského.⁴⁵ Nejslavnější ukázkou Campanellovy magické praxe je jeho návod určený Urbanovi VIII. (a jím přímo vyžádaný), který měl zvrátit astrologické predikce věštící papežovu blízkou smrt. Tento návod byl publikovaný pod názvem *De siderali fato vitando* bez vědomí autora jako součást díla *Astrologorum Libri VII*, což papeže, který byl nucen se veřejně profilovat jako odpůrce astrologie, popudilo, a to přesto, že Campanellův návod očividně „zafungoval“, neboť papež svou smrt, předpovědanou astrologií na základě série zatmění, přežil.

Tato konkrétní aplikace Campanellovy astrologické magie spočívala mj. v zapečetění místnosti, jejím vyzdobení bílými hedvábnými sukny a listnatými větvemi, vyčištění nakaženého vzduchu spaliny z vonných dřev, rozprášení aromatických esencí (např. růžového octa), poslechu příznivé hudby, obklopení se lidmi horoskopicky imunními vůči zatměním a především rozsvícení dvou svící a pěti pochodní, které představovaly slunce, měsíc a planety.⁴⁶ Jednalo se o symbolickou miniaturu nebe, která měla nahradit zlověstné a papežovi nepříznivé nebe skutečné. Vedle toho se měl papež obklopit přírodninami, které odpovídají příznivým planetám. Pro konkrétní využitelné přírodniny Campanella odkázal na pátou knihu svého díla *Medicinalium iuxta propria principia libri VII*.⁴⁷

Nahlédneme-li do této knihy, zjistíme, že je zde vysvětleno spojení pozemských jsoucen – konkrétně zvířat, rostlin, nerostů, kamenů, barev, chutí, vůní, nemocí, částí těla apod. – s planetami a jejich vlastnostmi. Saturn a Mars jsou považovány za škodlivé planety, Jupiter a Venuše mají vliv blahodárný. Campanella se zabývá také Merkurem, Měsícem a především Sluncem, které je *centrum amoris*. Člověk pak je v prvé řadě *homo solaris*: „*Homo est animal solare in primo gradu prae animalibus cunctis, idcirco dominus est omnium animalium.*“⁴⁸ Různí lidé však tíhnou podle svého horoskopu k různým planetám. Například saturnští lidé jsou buďto moudří a znalí tajných a prorockých věcí, anebo hloupí, hrubí a bezbožní.⁴⁹ Se Saturnem jsou v sympatii samotářská, studená, suchá a pomalá zvířata (např. ještěři, hadi, žížaly, ale také zajíci či vši), nepříteli užitečné a suché rostliny (např. cypřiš či myrta), těžké kovy a tmavé kameny. V lidském těle se s ním pojí mimo jiné černá žluč a kosti.⁵⁰

Daniel Walker si všímá, že jistotu o spolehlivosti výše uvedených astrologických charakteristik čerpá Campanella ze zakotvenosti v tradici, kterou lze nazvat *prisca astrologia*.⁵¹ Naši předkové museli být totiž božští (*divinos*) nebo vyučení od Boha (*a Deo edoctos*), jestliže nám zanechali znalosti jmen, sympatií a antipatií hvězd s pozemskými věcmi. Campanella vidí historii astrologie následovně: my ji máme od Egypťanů, Egypťané od Josefa, Josef od Abrahama, Abraham od Noema, Noe od otců, otcové od Adama a konečně Adam od samotného Boha.⁵²

⁴⁵ Walker, D. P., *Spiritual and Demonic Magic from Ficino to Campanella*, s. 214.

⁴⁶ Campanella, T., *Astrologorum Libri VII*, Liber VII, s. 12–13.

⁴⁷ Campanella, T., *Astrologorum Libri VII*, Liber VII, s. 13.

⁴⁸ Campanella, T., *Medicinalium, iuxta propria principia, Libri Septem*, s. 272.

⁴⁹ Campanella, T., *Medicinalium, iuxta propria principia, Libri Septem*, s. 262.

⁵⁰ Campanella, T., *Medicinalium, iuxta propria principia, Libri Septem*, s. 262–263.

⁵¹ Walker, D. P., *Spiritual and Demonic Magic from Ficino to Campanella*, s. 217.

⁵² *Astrologorum Libri VII*, s. 7.

Campanella se v rámci své astrologické magie také přihlašuje k tradované a všeobecně známé představě hudby nebes (*musica coelorum*).⁵³ Campanella doufá, že ji nějaký nový vynález učiní slyšitelnou, podobně jako teleskop zviditelnil dosud nepozorovatelné hvězdy.⁵⁴ Je přesvědčen, že „*omnes voces mundanas simul melodiam esse mundo toti*“.⁵⁵ V jedné ze svých italsky psaných básní Campanella užívá pro harmonii světa obraz akordu napjatého mezi nebem a zemí, který vyluzuje rozličné zvuky. Na toho, kdo se na ně naladí, pak Bůh vydechuje svou milost.⁵⁶ Hudba světa je představa, kterou nalezneme u pythagorejců, středověkých filosofů i u Johannese Keplera (1571–1630). Jak vzdálený je Campanella od matematicko-muzikologické preciznosti Keplerových *Harmonices Mundi*, ukazuje snad nejlépe podiv Marina Mersenna (1588–1648) nad tím, že italský filosof neví, co je to oktáva.⁵⁷

Magická moc však nepůsobí pouze vertikálně a sestupně, tedy z nebe na Zemi, ale působí také horizontálně: mezi pozemskými věcmi navzájem. Prostřednictvím slov a zvuků – přenášených vnímajícím vzduchem – lze pohnout našeho ducha a vzbudit city.⁵⁸ Samotný vzduch však je nejen médiem, ale také cílem působení zvuku. K dezinfekci zamořeného města dle Campanelly přispěje, pokud budou zvony, pomazané kadidlem a aromatickými tekutinami, sedmkrát denně vyzvánět. K tomu musejí lidé ze střech společně třikrát denně křičet co nejvyššími hlasy (*altissimis vocibus*): „*Misericordia, o Deus, tua super nos, et auxilium contra diabolos hostes tuos.*“ Ke zvýšení efektu lze k tomu ještě střítet z bombard a hákovnic či tlouci do mosazných váz. Tak má být vzduch vyčištěn a zředěn (*purgatur et attenuatur*), důvěra posílena a d'ábelské síly ze vzduchu vypuzeny.⁵⁹

Sympatie a antipatie – tyto vztahy mezi přírodninami a předpoklady magické praxe, jež Tomáš Nejeschleba výstižně definuje jako „tíhnutí věcí k sobě navzájem“ a překládá je jako „svornost a svár“⁶⁰ – jsou podle Campanelly racionálně vysvětlitelné prostřednictvím smyslu vlastního všem věcem. Toho si právě nebyl vědom „*studiosissimus Porta*“, který tyto jevy pouze popisoval, ale nevykládal jejich příčiny.⁶¹ Magii tvoří tři vědy – náboženství, medicína a astrologie – a jde o moudrost spekulativní a zároveň praktickou.⁶² Campanella dělí magii na nadpřirozenou (božskou), přirozenou, podvodnou a d'ábelskou, přičemž se zcela soustředí na magii přirozenou.⁶³ Vysvětluje příčiny mnoha na první pohled záhadných jevů, mimo jiné krvácení mrtvol v přítomnosti jejího vraha či léčení za pomoci zbraně, která způsobila

⁵³ Protože Campanella nevěří v existenci nebeských sfér, nelze v jeho případě v pravém slova smyslu hovořit o hudbě sfér.

⁵⁴ *Astrologicorum Libri VII*, Liber VII, s. 11.

⁵⁵ Campanella, T., *De Sensu Rerum et Magia, Libri Quatuor*, s. 91.

⁵⁶ Campanella, T., *Selected Philosophical Poems of Tommaso Campanella: A Bilingual Edition*, s. 92.

⁵⁷ Srv. Headley, J. M., *Tommaso Campanella and the Transformation of the World*, s. 125; Walker, D. P., *Spiritual and Demonic Magic from Ficino to Campanella*, s. 233.

⁵⁸ Campanella, T., *De Sensu Rerum et Magia, Libri Quatuor*, s. 335–340.

⁵⁹ Campanella, T., *Medicinalium, iuxta propria principia, Libri Septem*, s. 326.

⁶⁰ Nejeschleba, T., *Jan Jessenius v kontextu renesanční filosofie*, s. 137 a 142.

⁶¹ Campanella, T., *De Sensu Rerum et Magia, Libri Quatuor*, s. 260.

⁶² Campanella, T., *De Sensu Rerum et Magia, Libri Quatuor*, s. 261: „*Haec ergo sapientia speculativa est, ac simul practica.*“

⁶³ Campanella, T., *De Sensu Rerum et Magia, Libri Quatuor*, s. 263 nn.

zranění.⁶⁴ Uvádění těchto dvou konkrétních příkladů není u pozdně renesančních autorů písčích o přirozené magii ničím neobvyklým,⁶⁵ vůbec nejslavnějším příkladem je však údajný rozpad bubnu z ovčí kůže při zaznění bubnu z kůže vlka. Proto, jak Campanella uvádí, když umíral jakýsi *dux Bohemus*, nařídil, aby byl z jeho kůže vyroben buben k zastrašování nepřátel.⁶⁶ Tato legenda, která se rozšířila pod vlivem díla *Historia Bohemica* humanisty Enea Silvia Piccolominiho (1405–1464), pozdějšího papeže Pia II, nemluví o nikom jiném než o Janu Žižkovi z Trocnova (1360–1424).⁶⁷

Jak přesvědčivě ukázala Frances Yatesová, Campanellovo magické myšlení je prodchnuto hermetismem. Herma Trismegista považoval Campanella téměř za křesťana, neboť již před Kristem formuloval tajemství nesmrtnosti, Trojice, stvoření světa Slovem a další mystéria. Již před Platónem pak Trismegistos učil, že svět je živý tvor, což je u Campanelly idea všudypřítomná. Naopak vliv kabaly na myšlení italského filosofa je minimální, staví se k ní vesměs negativně.⁶⁸

Co se týče pojetí člověka jako mikrokosmu, jenž je v analogickém vztahu k makrokosmu, lze jej v Campanellově myšlení vysledovat. Přestože John Headley tvrdí, že tato koncepce „neprostupuje Campanellovo myšlení významně“,⁶⁹ domníváme se, že explicitní neužívání pojmu *microcosmos* ještě nevylučuje implicitní přítomnost této představy. Naopak, její absence by velmi překvapila, uvážíme-li, že Campanella hojně čerpá z Ficina a je ovlivněn hermetismem i paracelsovským hnutím. Podle interpretace Germany Ernst Campanella míní, že „nebesa, živoucí a životodárná, jsou analogická duchům živočichů: čím je v duši život, tím je teplo v nebi“.⁷⁰ Když Campanella v jedné ze svých básní říká, že „svět je velký a dokonalý živočich, socha Boží, která velebí Boha a podobá se mu“,⁷¹ lze to snad považovat za pouhou metaforu a básnickou licenci.

Avšak jestliže třináctá kapitola první knihy díla *De sensu rerum et magia* nese nadpis *Mundum esse animal mortale*,⁷² měli bychom přijmout jako fakt, že Campanella bere podobnost mezi člověkem a světem velmi vážně. Podobně jako před ním Agrippa z Nettesheimu (1486–1535), který však s odkazem na Trismegista tvrdí, že svět je živočich nesmrtný: „*Mundus animal est rationale, immortale: homo similiter animal est rationale, sed mortale* [...]“.⁷³ Jak si všímá Tomáš Nejeschleba, také Agrippův současník Girolamo Fracastoro (1478–1553) v úvodu svého díla *De sympathia et antipathia rerum* „univerzum popisuje jako makrokosmos, jako živý organismus, v němž se jednotlivé orgány k sobě

⁶⁴ Campanella, T., *De Sensu Rerum et Magia, Libri Quatuor*, s. 296–302.

⁶⁵ Srv. van Helmont, F. M. *The Alphabet of Nature*. Leiden–Boston: Brill, 2007, s. 88 a 92. Dostupné z WWW: <<http://books.google.de/books?id=0RjzPQ014GIC&printsec=frontcover&hl=cs#v=onepage&q&f=false>>.

⁶⁶ Campanella, T., *De Sensu Rerum et Magia, Libri Quatuor*, s. 300.

⁶⁷ Piccolomini, E. S. *Historia Bohemica: Historie česká*. Praha: Koniasch Latin Press, 1998, s. 139.

⁶⁸ Yatesová, F., *Giordano Bruno a hermetická tradice*, s. 362–367.

⁶⁹ Headley, J. M., *Tommaso Campanella and the Transformation of the World*, s. 351.

⁷⁰ Ernst, G., *Tommaso Campanella: The Book and the Body of Nature*, s. 13.

⁷¹ Campanella, T., *Selected Philosophical Poems of Tommaso Campanella: A Bilingual Edition*, s. 52.

⁷² Campanella, T., *De Sensu Rerum et Magia, Libri Quatuor*, s. 43.

⁷³ Agrippa von Nettesheim, H. C. *De occulta philosophia libri tres*. Leiden–New York–Köln: Brill, 1992, s. 507. Český viz Agrippa von Nettesheim, H. C. *Okultní filosofie: Kniha 3*. Praha: Trigon, 1996, s. 106.

vztahují, aby bylo zajištěno jeho fungování jako celku.“⁷⁴ Campanella uvažuje velmi podobně: svět je cítící živočich, v němž se všechny jeho části radují ze společného života. Jako se nechce oddělit paže od ramene či hlava od krku, tak se celý svět děsí rozdělení.⁷⁵

5. Medicína a fyziologie

Campanella si velmi cení paracelsovske nauky o signaturách a na ní založeného della Portova díla *Phytognomica*. Každá bylina, každý kamínek, kov či plod se podobá nějaké části lidského těla, a to „*in figura, et colore, et consistentia*“.⁷⁶ A protože v renesanční homeopatické medicíně podobné léčí podobné, lze na základě toho rozpoznat správná léčiva pro jednotlivé části lidského těla. Proto citron prospívá srdci, tykev hlavě, okurka penisu. Podobnosti stromů a rostlin částem lidského těla jsou si vědomi i Solariáni, obyvatelé Campanellova utopického státu.⁷⁷

Tím se již dostáváme ke Campanellovým lékařským a fyziologickým názorům. Medicína je pro Campanellu jakási magická praxe (*quaedam magica praxis*).⁷⁸ *Medicus* je pro stavbu člověka tím, kým je pro stát *Legislator* a pro rodinu *Oeconomicus*. Člověk se skládá ze čtyř částí: *ex solido, humido, spiritu, et mente*.⁷⁹ Zatímco pevné části, tekutiny a duch jsou tělesné a smrtelné, mysl je zcela netělesná a nesmrtelná. Protiaristotelské a protigalénovské je Campanellovo navýšení počtu tekutin: ke krvi, žluči, černé žluči a hleny přidává moč (*urina*), semeno (*semen*), morek (*medulla*), slinu (*sputum*). Tekutin je však podle něj ještě více, zvláště žluč může nabývat rozličných forem.⁸⁰ Campanella výslovně odmítá spojení aristotelských živlů s tělními tekutinami.⁸¹

Campanella proti Aristotelovi také tvrdí, že vedle mužského semena existuje i semeno ženské (*semen muliebre*).⁸² Odvolává se přitom na Galéna a Telesia. Velký význam přikládá také děložnímu teplu (*calor uteri*), které je spolu s horkým duchem, nacházejícím se jak v mužském, tak v ženském semeni, účinnou příčinou plození (*causa efficiens generationis*).⁸³ Na povahu budoucího dítěte má veliký vliv představitelství matky i otce při souloži. Jejich imaginace se totiž prostřednictvím ducha obtiskuje do plodu.⁸⁴ Zde nacházíme teoretické zdůvodnění toho, proč mají Solariáni v ložnicích sochy znamenitých mužů, na které ženy při milostném aktu hledí.⁸⁵ John Headley nachází zdroj Campanellova eugenického myšlení v jeho raném období, kdy v Minervinu „pečlivě pozoroval praxi systematického množení

⁷⁴ Nejeschleba, T., *Jan Jessenius v kontextu renesanční filosofie*, s. 145.

⁷⁵ Campanella, T., *De Sensu Rerum et Magia, Libri Quatuor*, s. 36.

⁷⁶ Campanella, T., *Medicinalium, iuxta propria principia, Libri Septem*, s. 247.

⁷⁷ Srv. Campanella, T., *Civitas solis poetica: idea reipublicae philosophicae*, s. 12. Česky viz Campanella, T., *Sluneční stát*, 1934, s. 6.

⁷⁸ Campanella, T., *Medicinalium, iuxta propria principia, Libri Septem*, s. 1.

⁷⁹ Campanella, T., *Medicinalium, iuxta propria principia, Libri Septem*, s. 2.

⁸⁰ Campanella, T., *Medicinalium, iuxta propria principia, Libri Septem*, s. 11 nn.

⁸¹ Campanella, T., *Medicinalium, iuxta propria principia, Libri Septem*, s. 232: „*Non igitur quatuor humores quatuor elementis in corpore humano correspondent.*“

⁸² O ženském semeni mluví například i Jan Jessenius, a sice ve spise *Tractatus De Ossibus*, kde jej ztotožňuje s menstruační krví. (Nejeschleba, T., *Jan Jessenius v kontextu renesanční filosofie*, s. 258.)

⁸³ Campanella, T., *Philosophia sensibus demonstrata*, s. 215–216.

⁸⁴ Campanella, T., *Philosophia sensibus demonstrata*, s. 247–248.

⁸⁵ Campanella, T., *Civitas solis poetica: idea reipublicae philosophicae*, s. 33. Česky viz Campanella, T., *Sluneční stát*, 1934, s. 18.

koní. Nedalo by se podobné řízení použít na lidskou kopulaci? Pro toho, kdo zrovna četl Ocella Lucana a jeho ideje o imaginativním přenosu obrazů pro eugenické účely, se pod záštitou Platóna spojila teorie a praxe, aby se stala semenem jeho pozdějšího rozmnožovacího programu ve Slunečním státě.“⁸⁶

Přesvědčením o vlivu představ a vnímaných obrazů na ráz plodu Campanella velmi dobře zapadá do pozdně renesanční tradice. Například Franciscus Mercurius van Helmont (1614–1698) píše podobně, že pokud žena hodně miluje svého prvního muže, otěhotní spíše z jeho ideje než semena (*idea potius quam semine*). V případě, že se podruhé vdá, děti z tohoto svazku jsou podobné jejímu prvnímu muži.⁸⁷ Tyto a podobné sexuologické názory byly oblíbené i proto, že měly oporu ve Starém Zákoně: „Jákoab si nabral čerstvé pruty topolové, mandloňové a platanové a sloupal z nich na některých místech pruhu kůry až do běla. Pruty, z nichž sloupal kůru, nakladl do napájecích žlabů, k nimž ovce a kozy přicházely pít, přímo před ně. I běhaly se, když přicházely pít. Ovce a kozy se běhaly při pohledu na pruty a vrhaly pruhovaná, skvrnitá a strakatá mláďata“ (Gn 30:37–39).

V souvislosti s Campanellovou fyziologií je nutné podrobněji popsat Campanellovo pojetí ducha (*spiritus animalis*) a jeho vztah k tělu (*corpus, caro*) a duši (*mens, anima*). Proti Galénovi a v souladu s Telesiem Campanella tvrdí, že je „*unus scilicet spiritus in toto corpore*“. Není tedy trojné povahy: nesídlí v mozku, srdci a játrech, nýbrž pouze v mozku, z něž je nervy rozváděn do celého těla, aby tam plnil všechny tělesné i kognitivní funkce. Jeho povaha není netělesná: je to hmotný duch.⁸⁸ To v renesanční lékařské tradici – závislé do značné míry na stoickém pojmu πνεύμα – není oxymóron. V díle *Epilogo Magno* líčí vztah ducha a těla Campanella takto: „Každé živé tělo potřebuje výživu a každý životodárný duch vytváří těla s orgány přizpůsobenými tomuto životu; tak z vnitřku těchto těl tvoří nohy pro shánění potravy a útek před nepřáteli, ústa a ruce pro zajištění takovéto výživy, vnitřní orgány pro její přípravu, játra pro její rozdělení do všech kanálů každého údu, srdce pro její přeměnu na ducha a spolu s plícemi pro zažehnutí vnitřního ohně, kosti k držení těla, maso k jeho ochraně, nervy a vazy k tomu, aby drželo pohromadě a pohybovalo se.“⁸⁹ Duch tímto způsobem usiluje o sebezáchovu, což je základní smysl jeho bytí.

Jaký je podle Campanelly vztah ducha a duše? Poměrně komplikovaný, a to proto, že Campanella nazývá duši jednou *mens*, jindy *anima*, a přesto u něj tato označení nejsou synonymní. Smyslová duše (*anima sensitiva, anima sentiens*) totiž podle něj náleží nejen lidem, ale i zvířatům. Jak jsme však již uvedli, duše je nesmrtelnou složkou člověka, již zvířata postrádají. Aby zmatení pojmů bylo úplné, označuje Campanella duši za jemného ducha: „*Anima ergo est ipse spiritus tenuis* [...]“⁹⁰ Tomuto duchu přisuzuje tělesnost a pomíjivost.⁹¹ Hugo Wuttge výstižně shrnuje problém Campanellovy psychologie, když si všímá, že smyslová duše je dle Campanelly (1) jednou část *mens*, (2) jindy je to *spiritus*, (3)

⁸⁶ Headley, J. M., *Tommaso Campanella and the Transformation of the World*, s. 22.

⁸⁷ van Helmont, F. M., *The Alphabet of Nature*, s. 86.

⁸⁸ Campanella, T., *De Sensu Rerum et Magia, Libri Quatuor*, s. 70–80.

⁸⁹ Campanella, T., *Epilogo Magno*. Roma: Reale Accademia d'Italia, 1939, s. 326–327. Dostupné z WWW: <<http://bivio.filosofia.sns.it/bvWorkTOC.php?authorSign=CampanellaTommaso&titleSign=EpilogoMagno>>.

⁹⁰ Campanella, T., *De Sensu Rerum et Magia, Libri Quatuor*, s. 55.

⁹¹ Campanella, T., *De Sensu Rerum et Magia, Libri Quatuor*, s. 63.

ještě jindy se pak jedná o cosi třetího vedle těchto obou. Tyto verze navíc nedůsledně přecházejí jedna ve druhou. Přesto lze říci, že Campanella upřednostňuje druhý význam.⁹²

Ve zvířatech se nachází stejný duch a stejná smyslová duše jako v člověku. Campanella vyjmenovává některé výjimečné zvířecí schopnosti: lepší smyslové orgány, schopnost kolektivní organizace, lékařské a válečné umění. Zvířatům připisuje i formy uvažování, jazyk a přirozené proctví.⁹³ Sloni jsou dokonce nábožní, neboť „*lunam adorant*“.⁹⁴ Jak dokládá Peter Harrison, připisování náboženství slonům je pro pozdní renesanci typickým rysem, jehož zdroje nalezneme již v antice: „Osobitá zbožnost slonů byla zaznamenána mnoha spisovateli 17. století. Montaigne, Franzius i More, ti všichni opakovali tradici, již našli u Plinia a Aeliana, že sloni (a možná i opice) uctívají slunce a měsíc.“⁹⁵ Přesto se člověk od zvířete liší, a to nejen vytríbenějším duchem, ale především přítomností nesmrtelné duše. Kdyby však nesmrtelnost duše závisela na křehkých Aristotelových argumentech, byli bychom velmi ubozí.⁹⁶

Dichotomii *spiritus* – *mens* přebírá Campanella od Telesia.⁹⁷ Hugo Wuttge tvrdí, že v Telesiově sensualismu se jeví být ústupky církvi, kterými míní především zavedení nesmrtelné duše v jinak naprosto naturalistickém systému, „zcela heterogenními prvky“.⁹⁸ Paul Oskar Kristeller nahlíží celou věc poněkud odlišně: „Strach z inkvizice byl v Telesiově době bezpochyby vážnějším faktorem, než tomu bylo v předchozím století nebo dokonce v době Pomponazziho, avšak nenacházím žádný doklad pro to, že by Telesio nauku o vyšší duši nepředložil a nezastával upřímně. [...] Podle mého názoru není vůbec problematické předpokládat, že Telesio byl dobrý katolík a že považoval za nutné zavést vedle ducha vyšší duši, aby zajistil nesmrtelnost lidské duše a její vztah k Bohu.“⁹⁹ Byl dobrým katolíkem i Campanella? Odpověď na tuto otázku snad částečně nastíní závěrečná kapitola.

6. Závěr: metafyzika a teologie

Campanellova přírodní filosofie se v posledku vztahuje k Bohu, proto je závěrem třeba nastínit alespoň v hrubých obrysech jeho metafyziku a teologii. Campanella je triadik, podobně jako je triadik jeho epigon Komenský. Oba ve stvoření nacházejí stopy Boží Trojice (*vestigia Trinitatis*)¹⁰⁰ a Campanellova metafyzika stojí na potrojném rozlišování (1) tzv.

⁹² Wuttge, H., *Erkenntnistheorie und Ethik des Tommaso Campanella*. Inaugural-Dissertation. Halle, 1897, s. 12. Dostupné z WWW: <<https://archive.org/details/erkenntnistheor00wuttgoog>>.

⁹³ Ernst, G., *Tommaso Campanella: The Book and the Body of Nature*, s. 121.

⁹⁴ Campanella, T., *De Sensu Rerum et Magia, Libri Quatuor*, s. 140.

⁹⁵ Harrison, P. *The Bible, Protestantism and the Rise of Natural Science*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998, s. 188. Dostupné z WWW:

<<http://books.google.de/books?id=eBLst8a8uYYC&printsec=frontcover&hl=cs#v=onepage&q&f=false>>.

⁹⁶ Srv. Ernst, G., *Tommaso Campanella: The Book and the Body of Nature*, s. 209.

⁹⁷ Srv. Kristeller, P. O., *Osm filosofů italské renesance*, s. 104nn.

⁹⁸ Wuttge, H., *Erkenntnistheorie und Ethik des Tommaso Campanella*, s. 41.

⁹⁹ Kristeller, P. O., *Osm filosofů italské renesance*, s. 110.

¹⁰⁰ Komenský, J. A., *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica: Tomus I*, s. 242–246. Česky viz

Komenský, J. A., *Obecná porada o nápravě věcí lidských: I. svazek*. Praha: Svoboda, 1992, s. 333–338.

Campanella, T. *Atheismus triumphatus seu Reductio ad religionem per scientiarum veritates*. Romae: Apud Haeredem Bartholomaei Zannetti, 1631, s. 98–99. Dostupné z WWW:

primalit (Moci, Moudrosti a Lásky)¹⁰¹ jakožto božích vlastností a složek bytí, (2) jejich neřestných protikladů (Tyranie, Sofistiky a Pokrytectví)¹⁰² a také (3) hlavních božích vlivů a účinků (Nutnosti, Osudu a Harmonie),¹⁰³ jejichž prostřednictvím jsou záměry Prozřetelnosti ve vesmíru uskutečňovány. Jak ukázal John Headley, triáda primalit *Potestas – Sapientia – Amor* vychází ze středověké a renesanční tradice. Její předobrazy nalezneme u autorů od Augustina (354–430) přes Akvinského po Ficina, Campanella ji však pravděpodobně převzal od Danta.¹⁰⁴ Od Campanelly ji pak přejal Komenský, který však namísto lásky mluví o dobrotě (*bonitas*).¹⁰⁵

Campanella je silně ovlivněn renesančním platonismem a novoplatonismem, na němž je založeno i jeho rozlišení pěti světů: (1) archetypálního světa ideálů, (2) světa lidské mysli, (3) matematického prostoru, (4) hmotného světa nestálosti a změny a (5) fyzikálního světa s jeho časovým rozměrem.¹⁰⁶ Paralela s Komenského sedmi světy, popisovanými v části *Pansofia* spisu *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica*, se přímo nabízí.

Jan Patočka nicméně ukázal, že přes společný novoplatónský základ se obě koncepce značně liší: „Pojem světa je jiný. U Campanelly jsou to postupné emanace, stupně vyvěrání a zkonečňování nekonečného. Nemají následkem toho společnou stavbu, nejsou konkrétními realizacemi téhož ontologického modelu. Naopak jsou do sebe zaklíněny tak, že vlastně netvoří odlišné vrstvy reality vyznačené izomorfismem, nýbrž v podstatě jedinou substanciální stavbu, kde každý další člen závisí na předcházejících a doplňuje tyto předcházející stupně: přijímá od vyšších existenci, a přitom je naopak kvalifikuje, dává jim *quale esse*.“¹⁰⁷

Nastiňme nyní velmi krátce také nejvýraznější a nejkontroverznější rysy Campanellovy teologie, která byla obviňována církevními komisaři z pelagianismu, z vyvyšování přirozenosti na úkor milosti a ze ztotožňování křesťanství s racionalitou. Faktem je, že Campanella klade rovnítko mezi přirozené náboženství a křesťanství, mezi *lex naturalis* a *lex Christi*. Svátosti podle něj nejsou zničením či popřením přirozenosti, ale jejím zdokonalením. Campanella se však v tomto drží známé a pravověrné teologické poučky: *Gratia non destruit, sed supponit et perficit naturam*. Proti machiavellistům, kteří se domnívají, že náboženství je důmyslný prostředek (*figmentum*), Campanella tvrdí, že náboženství je od přirozenosti vlastní každému člověku: je to *virtus naturalis*.¹⁰⁸ U Campanelly najdeme také tvrzení, že ti, kdo žijí

<http://books.google.de/books?id=HipLAAAACAAJ&printsec=frontcover&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false>

¹⁰¹ Srv. Campanella, T., *Selected Philosophical Poems of Tommaso Campanella: A Bilingual Edition*, s. 58.

¹⁰² Srv. Campanella, T., *Selected Philosophical Poems of Tommaso Campanella: A Bilingual Edition*, s. 56–58.

Ve spise *Civitas solis* však Campanella považuje za protiklady primalit Bezmoc (*Impotentia*), Nevědomost (*Insipientia*) a Nelásku (*Disamor*). Srv. Campanella, T., *Civitas solis poetica: idea reipublicae philosophicae*, s. 88. Česky viz Campanella, T., *Sluneční stát*, 1934, s. 50.

¹⁰³ Srv. Campanella, T., *Selected Philosophical Poems of Tommaso Campanella: A Bilingual Edition*, s. 168.

¹⁰⁴ Headley, J. M., *Tommaso Campanella and the Transformation of the World*, s. 56 a 92.

¹⁰⁵ Komenský, J. A., *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica: Tomus I*, s. 295. Česky viz Komenský, J. A., *Obecná porada o nápravě věcí lidských: I. svazek*, s. 403.

¹⁰⁶ Headley, J. M., *Tommaso Campanella and the Transformation of the World*, s. 93.

¹⁰⁷ Patočka, J., *Komeniologické studie III*, s. 586.

¹⁰⁸ Campanella, T., *Atheismus triumphatus seu Reductio ad religionem per scientiarum veritates*, s. 64 nn.

podle rozumu, jsou „*quodammodo Christiani implicite*“.¹⁰⁹ I za to sklízí italský filosof kritiku: otvírá tím totiž cestu ke spáse nekřesťanů, zvláště Turků. Tuto myšlenku přitom, jak známo, formuloval ve 20. století Karl Rahner, jeden z teologických poradců Druhého vatikánského koncilu. Ten hovořil velmi podobně o anonymních křesťanech.

Campanella se rozhodně snažil být dobrým katolíkem více než třeba jeho odbojný spolubratr z Řádu kazatelů Giordano Bruno. Avšak právě v období, kdy psal Campanella svá nejdůležitější díla, nastal odvrát římskokatolické církve od platonismu a její těsné přílnutí k filosofii Aristotela, který byl však pro Campanellu heretik, bezbožník, had a Antikrist.¹¹⁰ Campanella ještě mnohem silněji než Ficino¹¹¹ – na kterého v mnohém navazoval – pocítoval jako svůj celoživotní úkol boj proti aristotelismu. Sám Robert Bellarmino (1542–1621), jakožto *Pontificalis Domus Doctor Theologus* zřejmě nejmočnější a nevlivnější teolog pozdní renesance, však považoval platonismus za větší nebezpečí pro křesťanství než aristotelismus.¹¹² Tento posun, který nastal v protireformační římskokatolické filosofii a teologii, mohl sehrát svou roli i v Galileově procesu.

Dokládat tuto hypotézu již není v možnostech našeho zkoumání. Na základě naší studie lze pouze učinit závěr, že u Campanelly je tíhnutí k antiaristotelismu a platonismu markantní. Kalábrijského dominikána však pro jeho okultními zájmy za typického představitele rodící se nové vědy rozhodně považovat nelze a Johnu Headleymu se v posledku jeví Campanella jako vzdálenější od nové vědy než od aristotelismu.¹¹³ *Apologia pro Galileo* není obranou metodologických principů rodící se moderní přírodovědy, ale spíše svobody filosofování (*libertas philosophandi*).

Co spojuje Galilea a Campanellu nejvíce, je metaforika „knihy přírody“, přestože ji oba pojmají velmi odlišně. *Apologia pro Galileo* je knižní metaforikou prodchnuta, stejně jako nejslavnější a nejcitovanější Campanellova báseň *Způsob filosofie (Modo di filosofare)*, již do němčiny přeložil Johann Gottfried Herder (1744–1803). Dovolíme si tuto studii zakončit poeticky, a to dosud nepublikovaným a (pokud je nám známo) prvním českým uměleckým překladem této básně:¹¹⁴

Do knihy světa zapsal věčný Rozum
své myšlenky a postavil z nich živý chrám,
tam tvory zobrazil věrné svým podobám,
ty živé sochy, nízké i rovné bohům.

A každý duch si může číst v té knize,

¹⁰⁹ Campanella, T. *Atheismus triumphatus seu Reductio ad religionem per scientiarum veritates*, s. 73.

¹¹⁰ Campanella, T. *Lettere*. Firenze: Leo S. Olschki, 2010, s. 80: „*Ego natus sum contra scholas Antichristi, contra Aristotelem* [...]“

¹¹¹ K Ficinovu protiaristoteliskému naladění viz Špelda, D. *Prisca sapientia v renesančním platonismu. Aithér: Časopis pro studium řecké a latinské filosofické tradice* [online], vol. IV, no. 7 (2012), [cit. 2013-12-04], s. 145–189, zde s. 159–160 a 174. Dostupné z WWW: <<http://www.aither.cz/casopis/pdf/Aither7.pdf>>.

¹¹² Nejeschleba, T., *Jan Jessenius v kontextu renesanční filosofie*, s. 104.

¹¹³ Srv. Headley, J. M., *Tommaso Campanella and the Transformation of the World*, s. 179.

¹¹⁴ Pro italský originál i anglický překlad viz Campanella, T., *Selected Philosophical Poems of Tommaso Campanella: A Bilingual Edition*, s. 54–57. Pro Herderův německý překlad viz Herder, J. G. *Sämtliche Werke 27: Poetische Werke 3*. Berlin, 1881, s. 334. Do češtiny pro účely této studie laskavě přeložil Štěpán Špád.

rozjímat zbožně, sám o sobě říci:
I já jsem vesmír, vesmír nekončící
a plný Boha vzdaluji se tíze.

My však, v mrtvých knihách a svatyních,
jsme živého chabými kopiemi.
Kéž svoje chyby můžem zamlčet!

Přemýšlej o pádech, bolestech svých,
o hlouposti, o strážních s rozepřemi.
Ať, Bože, k původnímu dojdem zpět!

Literatura

Agrippa von Nettesheim, H. C. (1992) *De occulta philosophia libri tres*. Leiden–New York–Köln: Brill.

Agrippa von Nettesheim, H. C. (1996) *Okultní filosofie: Kniha 3*. Praha: Trigon.

Brahe, T. (1919) *Opera Omnia: Tomus VI. Hauniae*. In Libraria Gyldendaliansa. Dostupné z WWW: <<https://archive.org/details/operaomniaedit06brahuoft>>.

Brahe, T. (1924) *Opera Omnia: Tomus VII. Hauniae*. In Libraria Gyldendaliansa. Dostupné z WWW: <<https://archive.org/details/operaomniaedit07brahuoft>>.

Campanella, T. (1620) *De Sensu Rerum et Magia, Libri Quatuor*. Francofurti: Apud Egenolphum Emmelium, Impensis Godefridi Tampachii. Dostupné z WWW: <http://books.google.de/books?id=Gtsue0HqUzAC&printsec=frontcover&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false>.

Campanella, T. (1622) *Apologia pro Galileo, Mathematico Florentino*. Francofurti: Impensis Godefridi Tampachii, Typis Erasmi Kempfferi. Dostupné z WWW: <http://books.google.de/books?id=Plg_AAAAcAAJ&printsec=frontcover&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false>.

Campanella, T. (1630) *Astrologicorum Libri VII*. Francofurti. Dostupné z WWW: <http://books.google.de/books?id=8oKXx1LzPigC&printsec=frontcover&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false>.

Campanella, T. (1631) *Atheismus triumphatus seu Reductio ad religionem per scientiarum veritates*. Romae: Apud Haeredem Bartholomaei Zannetti. Dostupné z WWW: <http://books.google.de/books?id=HipLAAAcAAJ&printsec=frontcover&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false>.

Campanella, T. (1635) *Medicinalium, iuxta propria principia, Libri Septem*. Lugduni: Ex Officina Ioannis Pillehotte, Sumptibus Ioannis Caffin, et Francisci Plaignard. Dostupné z WWW:

<http://books.google.de/books?id=q0FWAAAAYAAJ&printsec=frontcover&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false>.

Campanella, T. (1636) *De Gentilismo non retinendo*. Parisiis: Apud Tussanum Dubray. Dostupné z WWW:

<http://books.google.de/books?id=_9Zc4XhFKCYC&printsec=frontcover&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false>.

Campanella, T. (1643) *Civitas solis poetica: idea reipublicae philosophicae*. Ultraiecti: Apud Ioannem à Waesberge. Dostupné z WWW:

<http://books.google.de/books?id=81tZ03ssUQUC&printsec=frontcover&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false>.

Campanella, T. (1904) *La città del sole*. Modena: Rossi.

Campanella, T. (1934) *Sluneční stát*. Praha: Jan Laichter.

Campanella, T. (1951) *Sluneční stát*. Praha: Rovnost.

Campanella, T. (1961) *Metaphysica*. Torino: Bottega d'Erasmus.

Campanella, T. (1977) *Articuli Prophetales*. Firenze: La Nuova Italia.

Campanella, T. (1979) *Sluneční stát*. Praha: Mladá Fronta.

Campanella, T. (1992) *Philosophia sensibus demonstrata*. Napoli: Vivarium. Dostupné z WWW:

<<http://bivio.filosofia.sns.it/bvWorkTOC.php?authorSign=CampanellaTommaso&titleSign=PhilosophiaSensibusDemonstrata>>.

Campanella, T. (2010) *Lettere*. Firenze: Leo S. Olschki.

Campanella, T. (2011) *Selected Philosophical Poems of Tommaso Campanella: A Bilingual Edition*.

Chicago–London: The University of Chicago Press. Dostupné z WWW:

<<http://books.google.cz/books?id=-gg7nHUNGeoC&printsec=frontcover&dq=isbn:0226092054&hl=cs&sa=X&ei=ax2fUsDZMIO9ygPXxYHYAg&ved=0CDIQ6AEwAA#v=onepage&q&f=false>>.

Campanella, T. *Epilogo Magno*. (1939) Roma: Reale Accademia d'Italia. Dostupné z WWW: <<http://bivio.filosofia.sns.it/bvWorkTOC.php?authorSign=CampanellaTommaso&titleSign=EpilogoMagno>>.

Cardanus, H. (1654) *De Propria Vita Liber*. Amstelaedami: Apud Joannem Ravestinium. Dostupné z WWW: <<http://books.google.de/books?id=blA9AAAACAAJ&printsec=frontcover&hl=cs#v=onepage&q&f=false>>.

Červenka, J. (1985) K problematice vztahů Komenského ke Campanellovi. *Studia Comeniana et historica*, vol. XV, no. 29, s. 5–33

Ernst, G. (2010) *Tommaso Campanella: The Book and the Body of Nature*. Dordrecht–Heidelberg–London–New York: Springer. Dostupné z WWW: <<http://books.google.de/books?id=IFhnDDX6oU8C&printsec=frontcover&hl=cs#v=onepage&q&f=false>>.

Granada, M. A. (2011) Obraz kosmu: nové představy, nové vize. In Hankins, J. (ed.) *Renesanční filosofie*. Praha: OIKOYMENH, s. 355–375.

Harrison, P. (1998) *The Bible, Protestantism and the Rise of Natural Science*. Cambridge: Cambridge University Press. Dostupné z WWW: <<http://books.google.de/books?id=eBLst8a8uYYC&printsec=frontcover&hl=cs#v=onepage&q&f=false>>.

Headley, J. M. (1997) *Tommaso Campanella and the Transformation of the World*. Princeton: Princeton University Press.

Herder, J. G. (1881) ***Sämtliche Werke 27: Poetische Werke 3. Berlin.***

Howell, K. J. (2002) *God's Two Books: Copernican Cosmology and Biblical Interpretation in Early Modern Science*. Notre Dame, Indiana: University of Notre Dame Press.

Komenský, J. A. (1966) *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica: Tomus I*. Pragae: Academia.

Komenský, J. A. (1992) *Obecná porada o nápravě věcí lidských: I. svazek*. Praha: Svoboda.

Komenský, J. A. (1992) *Obecná porada o nápravě věcí lidských: II. svazek*. Praha: Svoboda.

Kristeller, P. O. (2007) *Osm filosofů italské renesance*. Praha: Vyšehrad.

Nejeschleba, T. (2008) *Jan Jessenius v kontextu renesanční filosofie*. Praha: Vyšehrad.

Patočka, J. (2003) *Komeniologické studie III*. Praha: OIKOYMENH.

Piccolomini, E. S. (1998) *Historia Bohemica: Historie česká*. Praha: Koniasch Latin Press.

Špelda, D. (2012) Prisca sapientia v renesančním platonismu. *Aithér: Časopis pro studium řecké a latinské filosofické tradice* [online], vol. IV, no. 7, [cit. 2013-12-04], s. 145–189. Dostupné z WWW: <<http://www.aither.cz/casopis/pdf/Aither7.pdf>>.

van Helmont, F. M. (2007) *The Alphabet of Nature*. Leiden–Boston: Brill. Dostupné z WWW: <<http://books.google.de/books?id=0RjzPQ014GIC&printsec=frontcover&hl=cs#v=onepage&q&f=false>>.

Walker, D. P. (2000) *Spiritual and Demonic Magic from Ficino to Campanella*. University Park, Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press.

Wuttge, H. (1897) *Erkenntnistheorie und Ethik des Tommaso Campanella*. Inaugural-Dissertation. Halle. Dostupné z WWW: <<https://archive.org/details/erkenntnistheor00wuttgoog>>.

Yatesová, F. (2009) *Giordano Bruno a hermetická tradice*. Praha: Vyšehrad.